

УДК 159.93:616.89-008.442.6]:37

НАРЦИСИЗМ ЯК КОМПОНЕНТ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ УЧИТЕЛЯ

Маланьїна Т.М.,
доцент кафедри практичної психології
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглянуто проблему нарцисизму, означено його вияви, значення в професійній діяльності та благополуччі вчителя. Подано результати дослідження взаємозв'язку форм нарцисизму із самооцінками значимості й задоволеності стосунками в основних сферах життя вчителя. Установлено сфери стосунків, значимість яких зростає з підвищенням конструктивного нарцисизму, а також сфери стосунків, значимість яких зменшується з підвищенням рівня деструктивного та дефіцитарного нарцисизму. Взаємозв'язки між задоволеністю стосунками й нарцисизмом виявлено тільки у сфері подружніх стосунків: із підвищенням рівня конструктивного нарцисизму задоволеність зростає, з підвищенням рівня деструктивного нарцисизму задоволеність зменшується.

Ключові слова: учитель, нарцисизм, нарцисична система, міжособистісні стосунки, благополуччя.

В статье рассматривается проблема нарциссизма, определены его проявления, значение в профессиональной деятельности и благополучии учителя. Представлены результаты исследования взаимосвязи форм нарциссизма с самооценками значимости и удовлетворенности отношениями в основных сферах жизни учителя. Определены сферы отношений, значимость которых повышается с повышением конструктивного нарциссизма, а также сферы отношений, значимость которых уменьшается с повышением уровня деструктивного и дефицитарного нарциссизма. Взаимосвязи между удовлетворенностью отношениями и нарциссизмом выявлены только в сфере супружеских отношений: с повышением уровня конструктивного нарциссизма удовлетворенность растет, с повышением уровня деструктивного нарциссизма удовлетворенность уменьшается.

Ключевые слова: учитель, нарциссизм, нарциссическая система, межличностные отношения, благополучие.

Malanina T.M. NARCISSISM AS A COMPONENT OF INTERPERSONAL RELATIONS OF TEACHER

The article deals with the problem of narcissism and its manifestations. The role of narcissism in professional activity and the well-being of the teacher are considered. The results of interconnection between the forms of narcissism and self-esteem of significance and satisfaction by relationships in the main spheres of the teacher's life are presented. Spheres of relationships are identified, the significance of which increases with the increase of constructive narcissism, as well as spheres of relationships, the significance of which decreases with the increase in the level of destructive and deficit narcissism. The interconnection between satisfaction of relations and narcissism is revealed only in the sphere of marital relations. If the level of constructive narcissism increases, the satisfaction of marital relations increases. If the level of destructive narcissism increases, the satisfaction of marital relations decreases.

Key words: teacher, narcissism, narcissistic system, interpersonal relations, well-being.

Постановка проблеми. Проблема професійного та психологічного благополуччя вчителя, складником якого є міжособистісні стосунки, завжди привертала увагу психологів, адже благополуччя вчителя і якість педагогічного процесу – явища взаємопов'язані.

Благополуччя вчителя визначається сукупністю багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників як професійного, так й особистого плану. Так, загальновідомою є стресогенність професійної діяльності, яка вимагає від учителя значних психоемоційних витрат, може зумовлювати процеси емоційного вигорання, невдоволення собою та міжособистісними стосунками. Свій вклад у виникнення означених негативних явищ уносять й особистісні чинники, серед яких – особливості функціонування нарцисичної системи, покликаної підтримувати

здорове відчуття самоцінності. Негативні компенсаторні вияви цієї системи (зарозумілість, труднощі з емпатією, надмірний контроль тощо) погіршують якість діяльності й взаємин вчителя як у професійній, так і в інших сферах життя. Незважаючи на розповсюдженість і вживаність терміна «нарцисизм», останній є малодослідженим явищем у психологічній науці. Вивчення впливу нарцисичних складників на життєдіяльність вчителя сприятиме більш глибокому розумінню сутності професійного та особистого благополуччя вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як представник професії «людина-людина» вчитель встановлює та підтримує стосунки з різними за соціальною структурою групами: учнями, колегами, адміністрацією, батьками та ін. Вони опосеред-

ковуються спілкуванням, але не зводяться до нього. Як зв'язки між людьми стосунки включають систему міжособистісних установок, очікувань, що визначаються змістом спільної діяльності. Особливістю стосунків є те, що інша людина не є об'єктом відстороненого спостереження. Для людини важливим є ставлення іншого до неї, його реакції, що відображають ступінь включеності в переживання. Тому в міжособистісних стосунках і сприйнятті іншого завжди відзеркалено власне Я людини [1].

Особистість учителя, специфіка його взаємодії відіграють важливу роль у навчально-виховному процесі. Так, різносторонність зв'язків потребує від учителя особистісної гнучкості, здатності ситуативно переключатися на потреби й вимоги окремих ситуацій і груп, високого рівня знань і вмінь міжособистісної взаємодії [2; 3].

Особливе значення в професійній діяльності вчителя надається самоставленню, адже вчитель із позитивною Я-концепцією, адекватною самооцінкою й позитивним самоставленням здатний позитивно впливати на самооцінку та самоставлення учнів, їхній розвиток. Як відмічає І.І. Чеснокова та інші науковці, розвинуте позитивне відчуття щодо власного Я як стійка особистісна риса є головним, що лежить в основі єдності й цілісності особистості, узгоджує та впорядковує внутрішні цінності, завершує структуру характеру. Самоставлення впливає на формування змісту та структури всієї системи психологічних особливостей особистості, є важливим чинником ефективною особистісної саморегуляції.

До пов'язаних із самооцінкою особливостей характеру вчителя можна зарахувати нарцисичні вияви. Загальноживане розуміння нарцисизму – надмірна самозакоханість. Його виявами є очевидна сфокусованість на собі, проблеми в підтриманні близьких стосунків, труднощі з емпатією, вразливість до сорому, підвищена чутливість до критики й образ тощо.

Феномен нарцисизму сьогодні є одним із найбільш невизначених. Немає єдності поглядів щодо сутності поняття, форм вияву, природи та механізмів виникнення. Також немає єдності щодо структурного значення нарцисизму: чи він є самостійним структурним утворенням, чи репрезентує інші інтрапсихічні утворення, чи є нарцисизм патологічним явищем, чи можуть бути здорові форми. Надзвичайно різноманітні позиції дослідників щодо суб'єктивного сприйняття феноменів нарцисичної організації та з приводу того, з чим він більше співвідноситься – із самопочуттям, самоповагою, відчуттям своєї значущості тощо [8].

Розвиток сучасних наукових уявлень про нарцисизм почався з представників глибокої психології. З. Фройд розумів нарцисизм як необхідну фазу в процесі розвитку дитини, стверджував, що здоровий нарцисизм є невід'ємною частиною нормального розвитку. Х. Кохут та О. Кернберг звернули увагу на те, що нормальний розвиток дитини потребує, аби батьки задовольняли її нарцисичні потреби: у власній значимості, в ідеальних батьках, у знаходженні дитиною подібності між нею та значимими іншими. Якщо батьки не задовольняють потреб дитини або надмірно стимулюють їх, із високою ймовірністю може розвинутиися нарцисична уразливість [4].

Значна увага дослідників була приділена вивченню нарцисизму як особливій інфантильній внутрішньопсихічній організації, що визначає не тільки характер розвитку Я в онтогенезі, а й іманентно наявна в актуальній психічній діяльності.

У психології виділяють нормальний дорослий нарцисизм (здоровий) і патологічний нарцисизм. Здоровий нарцисизм має місце тоді, коли самоповага регулюється за допомогою нормальної структури Я, пов'язаної з наявністю нормально інтегрованих і цілісних об'єкт-репрезентацій, наявністю значною мірою індивідуалізованої й стабільної системи цінностей тощо. Стан здорового нарцисизму співвідноситься з психологічним благополуччям.

Патологічний нарцисизм виявляється в людей, самоповага яких потребує постійного підтвердження з боку інших [5]. Такі особи відрізняються прихованою і стійкою нарцисичною потребою. Вияви нарцисизму можуть бути дуже різні: це й переоцінка себе, і схильність до маніпулятивності, тенденції засуджувати інших, емоційної недоступності й відчуженості, прагнення влади. Нарцисичні особи стурбовані тим, як вони сприймаються іншими, їхній імідж часто замінює сутність [5]. Нарцисизм може включати занепокоєння фантазіями про необмежений успіх, власну велич. Іноді нарцисичні особи описуються як екстатичні, такі, котрі вимагають постійної уваги та захоплення й уважають, що мають право на особливу прихильність, шукають гострих відчуттів і схильні до нудьги. Означені вище особистісні вияви зазвичай спрямовані на захист від загрозливих емоцій, таких як гнів, ворожість, лють, сором. Останні визначають емоційне життя людей, що мають ядерні проблеми ідентичності та самоповаги. У клінічній психології патологічний нарцисизм констатується як нарцисичний розлад особистості.

Нарцисизм також розглядається як сучасна соціальна чи культурна проблема. Завдяки сьогоднішнім культурним нормам патологічний нарцисизм стає звично «нормальним» явищем.

Уважається, що патологічний нарцисизм має дві основні форми: класична форма – з надмірною потребою в захопленні, зарозумілістю й тенденцією до відкритого вираження величі. Інша форма нарцисизму виявляється тривожністю, чутливістю, незахищеністю, ранимістю, вразливістю, але з прихованими грандіозними фантазіями щодо себе [7].

На відмінностях між самозакоханістю й високою самооцінкою наголошує Е. Брумелман із колегами [9]. Може здатися, що ці поняття означають щось одне, однак явища ці різні за своєю природою. Самозакохані особи ставлять інших людей нижче за себе, однак це не заважає їм мати низьку думку стосовно себе. А ті, хто знають собі ціну, цінують й оточуючих, не чекаючи від них схвальних відгуків. Нарцисично уражені особи, навпаки, домагаються загального захоплення, а не отримуючи його, впадають у гнів і розпач.

Значну роль у своїй гуманструктуральній моделі особистості відводить нарцисизму Г. Аммон [8]. Засади поняття особистості в теорії є Я-ідентичність, яка забезпечує цілісність особистості. Г. Аммон розуміє особистість як складне багаторівневе структурне утворення, яке включає первинні органічні функції, центральні неусвідомлені (агресія, страх, сексуальність, нарцисизм тощо) і вторинні, які визначають зміст здібностей і навичок людини. Останні, на відміну від центральних функцій, усвідомлюються та визначають зміст психічної активності й своєрідність життєвого стилю людини. Я-функції покликані забезпечити індивідуальну психологічну адаптацію особистості, мати конструктивний або, навпаки, дисфункціональний характер, що перешкоджатиме становленню особистості [8].

Г. Аммон розглядає нарцисизм як значний потенціал розвитку індивіда, на основі якого формуються інші центральні Я-функції. Як й інші дослідники, Г. Аммон вважає нарцисизм необхідним етапом особистісного розвитку, який первинно виконує конструктивну роль. Однак залежно від характеру стосунків у дитинстві (насамперед стосунків із матір'ю) у розвитку нарцисизму можуть відбуватись деформації. Тоді нарцисична організація набуває деструктивних рис, стає дезадаптуною стосовно Я.

Г. Аммон виділяє такі форми нарцисизму: конструктивний, деструктивний і дефіцитарний.

Конструктивний нарцисизм – позитивне уявлення індивіда про самого себе – спирається на позитивний досвід інтерперсональних контактів. Уявлення про себе характеризуються реалістичністю, в них інтеріоризовано дружнє позитивне ставлення значимого оточення. Реалістичне сприйняття себе дає змогу конструктивно сприймати оцінки інших стосовно власної особи. Конструктивний нарцисизм характеризує достатню зрілість інтерперсональних стосунків і «здорову» самодостатність, а також відчуття задоволення від зростаючих можливостей реалізації себе в складному світі взаємин.

Деструктивний нарцисизм сприймається як порушення можливості особистості реалістично відчувати, сприймати та оцінювати себе. Він являє собою реактивне захисне переживання недостатності турботливого ставлення до зростаючого Я дитини. Важливою особливістю деструктивного нарцисизму є тимчасова нестабільність у ставленні до себе, що виявляється коливаннями між недооцінкою й переоцінкою себе. Ступінь цієї неузгодженості визначає інтенсивність потреби нарцисичної підтримки зовні. Між тим такі переживання сприяють уникненню взаємних контактів у широкому спектрі ситуацій, що потребують підтвердження власної ідентичності. Постійно контролюючи комунікативний процес, деструктивне нарцисичне Я відмежовується від суб'єктності іншого, діалог перетворюється на постійний монолог [8].

Порівняно з деструктивним нарцисизмом дефіцитарний нарцисизм відрізняється більш глибоким порушенням Я-функції нарцисизму, що призводить до майже повної нездатності сприймати неповторність власного існування, надавати значення своїм бажанням, мотивам і вчинкам, відстоювати власні інтереси, погляди, точки зору. На відміну від середовища, що викликає деструктивну деформацію (непослідовні, суперечливі, образливі стосунки), атмосфера дефіцитарного нарцисизму – холод і байдужість. Зауважимо, що фізичний догляд за дитиною може бути бездоганим, але формальним і таким, що не відображає особистої, суб'єктної участі. Саме дефіцит любові та власне людської турботи перешкоджає формуванню в дитини власних меж, становленню первинної Я-ідентичності, зумовлює глибокий «нарцисичний голод». Дефіцитарний нарцисизм виявляється низькою самооцінкою, залежністю від оточуючих, неможливістю встановлювати й підтримувати стосунки, не шкодячи своїм інтересам, потребам, життєвим планам і поглядам [8].

Підсумовуючи, зазначимо, що сформовані в ранніх інтерперсональних стосунках нарцисичні особливості особистості можуть активно виявлятися в поведінці та стосунках уже дорослої людини. Для професійної діяльності вчителя, що відрізняється наявністю великої кількості соціальних зв'язків і комунікативною активністю, це набуває особливого значення [2; 3].

Постановка завдання. У статті подано результати аналізу взаємозв'язків між показниками Я-функцій нарцисизму вчителів і самооцінками міжособистісних стосунків в основних сферах життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вивчення феномена нарцисизму в його конструктивних, деструктивних і дефіцитарних формах застосовано шкалу нарцисизму Я-структурного тесту Г. Аммона.

Міжособистісні стосунки вчителів вивчалися через методики самозвіту щодо суб'єктивної значимості та ступеня задоволеності стосунками. Виділено 7 основних сфер комунікації вчителів: 1) з адміністрацією; 2) з учнями; 3) з батьками учнів; 4) з колегами; 5) зі своїми дітьми; 6) з чоловіком/дружиною; 7) із друзями. Усі задані сфери стосунків необхідно було оцінити за 10-бальною шкалою за двома критеріями. Спочатку треба було визначити рівень значущості сфери стосунків, їх важливості для вчителя. Надалі пропонувалося оцінити наявний рівень задоволеності стосунками. У дослідженні брало участь 56 осіб – учителів різних кваліфікаційних категорій і предметів, середній вік – 37,7 років. Для обрахування результатів застосовувався коефіцієнт r_p лінійної кореляції Пірсона, для визначення взаємо-

зв'язків у сфері стосунків зі своїми дітьми застосовано непараметричні методи.

Результати аналізу співвідношення Я-функцій нарцисизму та рівня значимості й задоволеності стосунками в професійно обумовлених сферах комунікацій подано в таблиці 1.

Як видно з таблиці 1, встановлено статистично значущі взаємозв'язки між оцінками значимості стосунків з адміністрацією, батьками учнів, колегами та конструктивним нарцисизмом. З підвищенням конструктивного нарцисизму підвищуються оцінки значимості, бажаності стосунків означених сфер. Виявлено також зворотній зв'язок між рівнем деструктивного та дефіцитарного нарцисизму і значимістю стосунків з адміністрацією. Імовірно, що особи, які вирізняються неадаптивними формами нарцисизму, важче сприймають тих, хто наділений владою, тяжче переносять критичні зауваження, відповідно, схильні проєкувати більше негативних реакцій. Цьому сприяють і схильність до надмірного контролю та чутливість до найменших ознак неприйняття.

Сфера стосунків з учнями виявилася не такою однозначною в оцінках між учителями з домінуванням різних форм нарцисизму. Очевидно, що на цю сферу стосунків, принаймні свідомо, впливають й інші чинники, хоча не виключені й дисимулятивні впливи.

Результати аналізу співвідношення Я-функцій нарцисизму та рівня значимості й задоволеності сімейними стосунками і стосунками з друзями подано в таблиці 2.

З результатів аналізу видно, що існує прямий кореляційний зв'язок між кон-

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки між нарцисизмом і самооцінками стосунків у професійній сфері вчителів

	Конструктивний нарцисизм	Деструктивний нарцисизм	Дефіцитарний нарцисизм
Адміністрація – значимість – задоволеність	0,43** -	-0,31* -	-0,37** -
Учні – значимість – задоволеність	- -	- -	- -
Батьки учнів – значимість – задоволеність	0,29* -	- -	- -
Колеги – значимість – задоволеність	0,32* -	- -	- -

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

структивним нарцисизмом та оцінками задоволеності стосунками з чоловіком/дружиною та значимості стосунків із друзями. Також виявлено статистично значущий зворотній зв'язок між показниками деструктивного нарцисизму й оцінками значимості та задоволеності подружніми стосунками, а також оцінками значимості стосунків із друзями. З підвищенням дефіцитарного нарцисизму втрачається значимість стосунків із чоловіком (дружиною) та друзями. Стосунки з власними дітьми виявилися вільними від кореляційних зв'язків із нарцисизмом та, очевидно, однаково важливими для всіх учителів.

Найбільш проблемною сферою, на якій позначаються неадаптивні форми нарцисизму, виявилася сфера подружніх стосунків. Очевидно, що саме партнерські стосунки найбільше потерпають під тиском нарцисичної проблематики. Це ще раз доводить обмежену можливість осіб з ознаками патологічних форм нарцисизму встановлювати теплі, щирі близькі стосунки.

Додатково до основного завдання нами проаналізовано взаємозв'язки між значимістю, задоволеністю стосунками й віком

учителів, а також ієрархію стосунків. До цього були долучені ще 67 учителів різного віку й категорій, тобто загалом 123 особи.

Результати аналізу взаємозв'язків між віком та оцінками значимості й задоволеності стосунками подано в таблиці 3.

Як видно з результатів, вік не впливає на оцінки значимості й задоволеності в стосунках з адміністрацією, колегами та своїми дітьми. При цьому з віком підвищується рівень задоволеності стосунками з учнями й колегами, але зменшується значимість стосунків із чоловіком/дружиною та друзями. Не виключено наявність певного дисбалансу в стосунках учителів, спричиненого наслідками професійної діяльності.

За рівнем значимості взаємин найвищі оцінки отримали стосунки з дітьми (середньогруповий показник – 9,8 б.) і стосунки з чоловіком/дружиною (9,3 б.), найнижчі – стосунки з адміністрацією (7,5 б.). Стосунки з дітьми також виявилися такими, що найбільше задовольняють учителів (8,4 б.), найменше – з адміністрацією (6,4 б.). Стосунки з учнями за ступенем задоволеності оцінені в середньому на 8,6 б., з батьками учнів – на 8,5 б., з друзями – на 7,9 б.,

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки між нарцисизмом і самооцінками сімейних стосунків і стосунків із друзями

	Конструктивний нарцисизм	Деструктивний нарцисизм	Дефіцитарний нарцисизм
Свої діти – значимість – задоволеність	- -	- -	- -
Подружжя – значимість – задоволеність	- 0,3*	-0,34** -0,31*	-0,31*
Друзі – значимість – задоволеність	0,4** -	-0,43** -	-0,53** -

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Таблиця 3

Кореляційні зв'язки між оцінками значимості й задоволеності стосунками та віком учителів

Оцінки	Сфера стосунків	Значимість	Задоволеність
Адміністрація			
Учні			0,31**
Батьки учнів			0,25**
Колеги			
Свої діти			
Подружжя		-0,37**	
Друзі		-0,31**	

** $p \leq 0,001$

з колегами – на 7,7 б., а з чоловіком/дружиною – на 7,4 б. Виходячи із загальної картини, можемо припустити, що подружні стосунки, ймовірно, є найбільш проблемною сферою з усього означеного спектру й такою, що може впливати як на загальне самопочуття вчителя, так і на його професійне благополуччя.

Висновки з проведеного дослідження. Міжособистісні стосунки вчителя включають систему міжособистісних установок, очікувань, які визначаються змістом спільної діяльності. У міжособистісних стосунках виявляється власне Я учасників взаємодії. Особистість учителя, його професійне та психологічне благополуччя є одними з факторів забезпечення ефективності навчально-виховного процесу.

Нарцисизм визначається як концентрація інтересу людини на собі, функцією якого є підтримка афективної рівноваги за рахунок внутрішньої впевненості – задоволення – впевненості в собі. Здорова нарцисична система покликана забезпечити здорове відчуття самоцінності. Диференціація поняття «нарцисизм» дає змогу розглядати різні аспекти нарцисизму, виділяючи його здорові й патологічні сторони, конструктивність або деструктивність.

Установлено прямий кореляційний зв'язок між конструктивним нарцисизмом та оцінками значимості стосунків з адміністрацією, з батьками учнів, із колегами й із друзями. З підвищенням рівня деструктивного та дефіцитарного нарцисизму знецінюється важливість стосунків з адміністрацією, чоловіком/дружиною і друзями.

Взаємозв'язок задоволеності й нарцисизму виявлено тільки в подружніх стосунках: із підвищенням конструктивного нарцисизму задоволеність стосунками зростає, з підвищенням деструктивного нарцисизму задоволеність спадає. Суб'єктивні оцінки стосунків з учнями та своїми дітьми виявилися вільними від будь-яких зв'язків із нарцисизмом.

Згідно із суб'єктивними оцінками, вчителі найбільше цінують стосунки зі своїми дітьми й задоволені стосунками зі своїми дітьми. Подружня сфера виявилася найпроблемнішою. З віком підвищується задоволеність учителів стосунками з учнями та батьками учнів, але знецінюється важливість стосунків із чоловіком/дружиною і друзями.

Метою подальших досліджень є поглиблене вивчення особливостей нарцисичного впливу в контексті міжособистісних взаємин, професійної діяльності. Актуальним є розроблення моделі професійного та психологічного благополуччя вчителя згідно з холистичним підходом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богомолова Н.Н. Социальная психология массовой коммуникации / Н.Н. Богомолова. – М. : Аспект Пресс, 2008. – 191 с.
2. Водопьянова Н. Синдром выгорания / Н. Водопьянова, Е. Старченкова. – СПб. : Питер, 2009. – 336 с.
3. Корнеева Е.Е. Ролевой конфликт в деятельности женщины-педагога : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Е.Е. Корнеева. – Ярославль, 2006. – 22 с.
4. Кохут Х. Восстановление самости / Х. Кохут. – М. : Когито центр, 2016. – 316 с.
5. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая психодиагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе / Н. Мак-Вильямс. – М. : Независимая фирма «Класс», 1998. – 480 с.
6. Митина Л.М. Психология личностно-профессионального развития субъектов образования / Л.М. Митина. – М.-СПб. : Нестор-История, 2014. – 376 с.
7. Холмс Дж. Нарцисизм / Дж. Холмс – М. : ООО «Издательство Проспект», 2002.
8. Я-структурный тест Аммона : [пособие для психологов и врачей] / [Ю.Я. Тупицин, В.В. Бочаров, И. Бурбиль и др.]. – СПб. : НИПИ им. В.М. Бехтерева, 1998. – 30 с.
9. Brummelman E. Separating Narcissism From Self-Esteem / E. Brummelman, S. Thomaes, T. Sedikides // Current Directions in Psychological Science. – 2016. – Vol. 25(1). – С. 8–13.